

A TÖRTÉNELEM FOGALMÁRÓL

I

Ismeretes, volt egyszer egy sakkozó automata,^o mely úgy volt megszerkesztve, hogy bármilyen lépésre megfelelő ellenlépéssel válaszolt, s biztosan megnyert minden játszmát. A tábla jókora asztalra volt fölhelyezve, mögötte török ruhás bábu ült, szájában vízpipa. Tükrök segítségével azt az illúziót keltették, hogy minden oldalról át lehet látni az asztal alatt. Valójában egy púpos törpe ült ott, aki mestere volt a sakknak, és zsinóron mozgatta a bábu kezét. Egy ennek megfelelő filozófiai berendezést is elképzelhetünk. Mindig a „történelmi materializmus” nevezetű bábu fog nyerni. Bármivel szemben megállja a helyét, ha szolgálatába fogadja a teológiát, amely manapság köztudomásúlag kicsi és csúf, és amúgy sem szabad szem előtt lennie.

II

„Az emberi lélek egyik legfigyelemreméltóbb sajátossága – mondja Lotze –, hogy az egyesekben sok irigység van, de a mindenkori jelen általános önzetlenséggel viseltetik a jövő iránt.” E gondolat segít megérteni, hogy a boldogság magunkban őrzött képét mennyire átítatja annak az időnek a színeire, amelyet saját életünk folyása éppen rendelt számunkra. Csak amit mi légzünk be, abban a levegőben terem olyan bol-

IV

Először az élelemre és ruhára legyen gondotok, akkor az Isten Országáa majd magától a tiétek lesz.

Hegel, 1807

Az osztályharcot, mely a Marxon nevelkedett történészek mindig szeme előtt lebeg, ama durva és materialis dolgokért vívják, melyek nélkül nincsenek finomak és spirituálisak sem. Ámde ez utóbbiak nemcsak úgy vannak jelen az osztályharcban, mint valami elképzelés a győztesre váró zsákmányról. Hanem bizakodás, bátorság, humor, furfang, tántoríthatatlanság, kitérés formájában ott működnek a harcban, és hatásuk a távoli időkig ér. Sohasem szűnnek meg újra és újra kérdésessé tenni minden egyes győzelmet, amelyet valaha arattak a hatalmasok. Miként a virágok fordítják fejüket a nap felé, valami titokzatos heliotropizmus révén az elmúlt dolgok mind a felé a nap felé igyekeznek fordulni, mely felkelőben van a történelem egén. Aligha van ennél kevésbé észrevehető változás, de a történelmi materialistának nem szabad szem elől tévesztenie.

III

A krónikás, aki sorra-rendre elbeszéli az eseményeket, és nem tesz különbséget kicsi és nagy között, arra az igazságra tekint, hogy semminek, ami egyszer megesett, nem szabad elvesznie a történelem számára. Persze csak a megváltott emberiség kapja örökbe az egész múltját. Ami azt jelenti: csak a megváltott emberiség számára adatik meg, hogy múltjának bármely pillanatát felcítálja. Minden átélte pillanata egy-egy citation à l'ordre du jour – napiparancsi dicséret, ítéletnap.

IV

Először az élelemre és ruhára legyen gondotok, akkor az Isten Országáa majd magától a tiétek lesz.

Hegel, 1807

Az osztályharcot, mely a Marxon nevelkedett történészek mindig szeme előtt lebeg, ama durva és materialis dolgokért vívják, melyek nélkül nincsenek finomak és spirituálisak sem. Ámde ez utóbbiak nemcsak úgy vannak jelen az osztályharcban, mint valami elképzelés a győztesre váró zsákmányról. Hanem bizakodás, bátorság, humor, furfang, tántoríthatatlanság, kitérés formájában ott működnek a harcban, és hatásuk a távoli időkig ér. Sohasem szűnnek meg újra és újra kérdésessé tenni minden egyes győzelmet, amelyet valaha arattak a hatalmasok. Miként a virágok fordítják fejüket a nap felé, valami titokzatos heliotropizmus révén az elmúlt dolgok mind a felé a nap felé igyekeznek fordulni, mely felkelőben van a történelem egén. Aligha van ennél kevésbé észrevehető változás, de a történelmi materialistának nem szabad szem elől tévesztenie.

V

A múlt igazi képe *elsuban* előttünk. Egy felvillanó képben lehet csupán a múltat megragadni; abban a soha vissza nem térő pillanatban, amelyben éppen megismerhető. „Az igazság nem fog elszaladni előlünk” – ez a Gottfried Kellertől származó mondás azt a helyet mutatja a historizmus történelemképén, ahol a történelmi materializmus rést üt rajta. Mert a múlt képe pótolhatatlan; minden jelennek, amely nem ismeri föl benne, hogy rá utal, tartania kell tőle, hogy elveszíti.

Történelmileg artikulálni a múltat, ez nem ugyanaz, mint megállapítani, „hogyan is történt valójában”.^o Inkább azt jelenti, hogy hatalmunkba kerítünk egy emléket, mely valami veszélyes pillanatban föl villan bennünk. A múltnak azt a képét rögzíteni, amely a veszély pillanatában hirtelen megjelenik a történelmi szubjektum előtt, ez a történelmi materializmus dolga. A veszély egyaránt fenyegeti a tradíció tartalmát és azokat, akik befogadják a tradíciót. Ugyanaz a veszély: az uralkodó osztály eszközéül szegődtetik őket. Minden korszakban újból meg kell kísérelni, hogy elragadjuk a hagyományt a komfortmizmustól, mert az maga alá akarja gyűrni. Hiszen a Messiás nemcsak megváltóként jön el, hanem mint az Antikrisztus legyőzője is. Csak *olyan* történetíró képes az elmúlt dolgokban fölszítani a remény szikráját, akit egészen áthat az, hogy még a halottak sem lesznek biztonságban, ha győz az ellenség. És eddig még mindig győzött.

VII

Gondoljatok a télre és homályra
E völgyben, melynek jajsza kiált.
Brecht: *Koldusopera*
[Vas István fordítása]

Fustel de Coulanges javasolja a történészeknek: aki fel akar eleveníteni magában egy korszakot, az verjen ki fejéből mindent, amit a későbbi történelemről tud. Nem is lehetne pontosabban meghatározni a módszert, amellyel a történelmi materializmus szakított. A beleélés módszerét. A lelki restségből ered; csüggedtek vagyunk megragadni a történelem igazi ké-

pét, mely csak egy pillanatra villan föl. A középkori teológusok *acedia*^o néven ismerték e restséget s a szomorúság ősokáinak tartották. Flaubert írja: „Peu de gens devineront combien il a fallu être triste pour ressusciter Carthage.”^o Világosabbá válik e szomorúság mibenléte, ha föl tesszük a kérdést: mibe éli bele magát, kivel azonosul a historizmus módszerét követő történetíró. Nem lehet más a válasz: a győztes helyzetébe. A győztesnek pedig, bárkik és bármikor győztek, mindig az éppen hatalmon levők az örökösei. Az effajta beleélés tehát mindig az ő hasznukra válik. A történelmi materialista számára ennyi elég is. A mai hatalmasok diadalmenetében, melynek útja azoknak a testén vezet keresztül, akik ma vannak földre terítve, ott menetelnek mind a hajdani győztesek. Régi szokás szerint végighordozták a zsákmányolt holmikat is. Nevük: kulturális javak.^o Mint várható, a történelmi materialista idegenkedve nézi őket. Mert a kulturális javak, amit csak lát, mind olyanok, hogy nem tud borzongás nélkül gondolni eredetükre. Nemcsak a nagy zsenik kínládásának köszönhetik létüket, hanem a névtelen kortársak robotjának is. Nincs olyan dokumentuma a kultúrának, amely ne volna egyben a barbárságnak is dokumentuma. És ahogy maguk a javak nem mentesek a barbárságtól, az áthagyományozás folyamata sem az, amelynek során egyik kézből a másikba kerülnek. A történelmi materialista ezért, ha lehet, inkább távol tartja magát az ilyesmitől. Az ő dolga az, hogy szálirány ellen fésülje a történelmet.

VIII

Az elnyomottak tradíciója arra tanít, hogy a „rendkívüli állapot”, amelyben élünk, a dolgok rendje szerint való. El kell jutnunk a történelem ennek megfelelő fogalmához. Akkor vi-

lágosan látjuk majd, hogy mi a feladatunk: kiváltani az igazi rendkívüli állapotot; és ez javítani fogja pozíciónkat a faszizmus elleni harcban. A faszizmus esélye nem utolsósorban azon alapul, hogy ellenfelei a haladásnak mint valami történelmi normának a nevében szállnak szembe vele. – Csodálkozni afőlött, hogy a huszadik században „még” lehetséges az, amit megértünk, ez *nem* filozofikus dolog. Nem kezdete semmilyen felismerésnek, hacsak annak nem, hogy a csodálkozás a történelem tovább fönn nem tartható felfogásából ered.

IX

Szárnyam kész elröppenni már,^o
én visszajordulok,
mert szerencsém nem volna, bár
maradnék holtig ott.

Gerhard Scholem: *Angelus üdvözléte*
[Tótfalusi István fordítása]

Van Kleenek egy *Angelus Novus* című képe.^o Angyalt ábrázol, aki mintha rámeredne valamire és el akarna hátrálni tőle. Szeme tágra nyílik, szája nyitva, szárnyai kifeszülnek. Ilyen lehet a történelem angyala. Arcát a múlt felé fordítja. Ahol *mi* események láncolatát látjuk, ott *ő* egyetlen katasztrófát lát, mely szüntelen romot romra halmoz, s mindet a lába elé sodorja. Időzne még, hogy feltámassza a holtakat és összeilleszse, ami széttörtött. De vihar kél a Paradicsom felől, belekap az angyal szárnyaiba, és oly erővel, hogy nem tudja többé összezární őket. E vihar feltartóztatatlanul úzi a jövő felé, amelynek hátat fordít, miközben az égig nő előtte a romhalmaz. *Ezt* a vihart nevezzük haladásnak.

X

A kolostorok szabályai olyan meditációs tárgyakat írtak elő, melyeknek az volt a feladata, hogy elvegyék a szerzetesek kedvét a világtól s az élet forgatagától. Hasonló rendeltetés szabja meg az itt követett gondolatmenetet. Az a szándékunk vele, hogy most, amikor a politikusok, kikben a faszizmus ellenfelei reménykedtek, a földön hevernek és vereségüket ügyük elárulásával súlyosbítják, kiszabadítsuk a politikai világ-fít^o az általuk köréje font hálóból. Az elmélkedés abból indul ki, hogy csupán egyazon dolognak a három oldala volt, amit látunk: hogy e politikusok vakon hittek a haladásban, hogy bíztak „tömegbázisukban”, és végül az, hogy szolgai módon alárendelték magukat egy ellenőrizhetetlen apparátusnak. Majd igyekezük képet adni róla, hogy szokásos gondolkodásunknak mennyire nehezére esik a történelem olyan felfogása, mely nem vállal semmi cinkosságot avval, ami mellett e politikusok továbbra is kitartanak.

XI

A konformizmus, mely kezdettől fogva otthonos volt a szociáldemokráciában, nemcsak a politikai taktikára, hanem a gazdasági elképzelésekre is ránehezedett. Egyik oka volt a későbbi összeomlásnak. A német munkásokat az korrumpálta a legjobban, hogy úgy gondolták: *ők* úsznak az árral. S e vízárám esését, vélték, a technikai fejlődés adja. Innen már csak egy lépés volt az az illúzió, hogy a technikai haladás sodrának megfelelő gyári munka valamiféle politikai teljesítményt jelent. A régi protestáns munkaerkölcs támadt föl, szekularizált alakban, a német munkások között. A gothai program^o már magán viseli ennek az eltévelyedésnek nyomait. Azt a meg-

határozást találjuk benne, hogy „a munka minden gazdagságnak és minden kultúrának a forrása”. Marx rosszat sejtett, s azt válaszolta, hogy akinek munkaerején kívül nincs más tulajdona, az „más emberek rabszolgája kell hogy legyen, azoké, akik a tárgyi munkafeltételeket tulajdonukba kerítették”. De hiába, a zűrzavar egyre jobban elharapódzik, és nem sokkal később Josef Dietzgen már így prófétál: „Az új idők messiását munkának hívják... A munka... tökéletesítésében... rejlik az a gazdagság, mely ma képes beteljesíteni azt, amit eddig nem teljesítettek a megváltók.” A munkának ez a vulgáris marxista fölfogása nem akad fenn azon, hogy a termék mennyire megköti a munkásokat, ameddig nem maguk rendelkeznek vele. Csak a természet leigázásában tett előrehaladást akarja elismerni, a társadalmi visszafejldést nem. Azok a technokratikus vonások jelennek meg itt, amelyeket majd a fasizmusban látunk viszont. Ilyen a természet ama fogalma, mely vészjósló módon elüt a negyvennyolc előtti szocialista utópiákból ismerttől. E vulgáris marxistáknak már a természet kizsákmányolását jelenti a munka, s ez az, amit – naiv elégedettséggel – szembeállítanak a proletariátus kizsákmányolásával. E pozitívista koncepcióhoz képest meglepően egészes érzékről tanúskodnak azok a fantazmagóriák, amelyek annyi alkalmat adtak Fourier kigúnyolására. Fourier szerint a jól megszervezett társadalmi munka eredményeképpen négy hold fogja bevilágítani a földi éjszakát, a jég visszahúzódik a sarkokról, a tengervíz nem lesz többé sós ízű és a ragadozó állatok az ember szolgálatába állnak. Mind-mind annak a munkának a példája, mely nem kizsákmányolja a természetet, hanem méhéből olyan teremtményeket képes világra segíteni, amelyek lehetséges dolgokként mindig ott szunnyadtak benne. A munka megromlott fogalmához hozzátartozik, mint kiegészítője, a természetnek az a fogalma, amely – Dietzgen kifejezésével – „*gratis* rendelkezésünkre áll”.

Szükségünk van történelemre, de nem úgy, ahogyan azoknak, akik elkényeztetett naplopók a tudás kertjében.

Nietzsche: *A történelem hasznáról és káráról az élet számára*

Maga a harcoló, elnyomott osztály a történelmi megismerés szubjektuma. Marxnál az utolsó szolgaságba vetett osztályként jelenik meg, a bosszúálló osztályként, mely a legyőzöttek nemzedékeinek nevében viszi véghez a felszabadítás művét. Ez a tudat, amely a „Spartacus”-ban° egy rövid időre még egyszer föltámadt, a szociáldemokraták számára kezdettől fogva társító volt. Három évtized alatt majdnem teljesen sikerült elfelejtenuk Blanqui nevét, melynek ércscengése megremegtette az előző századot. Abban tetszelegtek, hogy a munkásosztályra az *eljövendő* nemzedékek megváltásának szerepe vár. A legjobb erőt feszítő ínt metszették el így. Az osztály ebben az iskolában megtanult leszokni a gyűlöletről és még az áldozatkészségről is. Mert mind a kettőt a leigázott ősök képe táplálja, nem pedig a felszabadult unokák eszménye.

Ügyünk napról napra világosabb lesz, s a nép napról napra okosabb.

Josef Dietzgen: *Szociáldemokrata filozófia*

A szociáldemokrata elméletet, s még inkább a gyakorlatot, a haladás olyan fogalma határozta meg, amely nem a valósághoz igazodott, hanem dogma igényével lépett föl. A szociál-

demokraták fejében úgy festett a dolog, hogy a haladás, először is, magának az emberiségnek (nemcsak a készségeknek és az ismereteknek) a haladása. A haladás, másodszor, végeríthetetlen (az emberiség végtelen tökéletesíthetőségének megfelelően). Végül, harmadszor, lényegében véve feltartóztatatlan (önmagától egyenes vonalú vagy spirál alakú pályát fut be). Mind a három állítvány vitatható, és bármelyiket ki-kezdheti a kritika. De ha végsőkig visszük, akkor vissza kell nyúlni mögéjük, s arra kell irányítani a kritikát, ami mind a háromban közös. Az emberi nem történelmi haladásának képzete elválaszthatatlan a homogén és üres időben lezajló folyamat képzetétől. Ezt kell bírálat alá vennünk, csak ezen az alapon gyakorolhatunk kritikát a haladás képzete fölött általában.

XIV

Eredet a cél.

Karl Kraus: *Szavak versében*^o

A történelem olyan konstrukció tárgya, mely nem a homogén és üres, hanem a Most-tal kitöltött időben megy végbe. Robespierre számára az antik Róma Most-tal telített múlt volt, amelyet kiszakított a történelem kontinuumából. A francia forradalom a föltámadt Rómának gondolta magát.^o Úgy idézte a régi Rómát, mint ahogy a divat idéz valamilyen múltbeli viseletet. A divat szimatot fog arra, ami aktuális, bárhol bújkál az a Valaha bozótjában. Tigrisugrással veti magát a múltba. Csakhogy egy olyan arénában, ahol az uralkodó osztály parancsol. De ha ugyanez az ugrás a történelem szabad ege alatt megy végbe, akkor dialektikus ugrás lesz belőle, aminek Marx fogta föl a forradalmat.

XV

Cselekvésük pillanatában a forradalmi osztályok tudatában vannak, hogy átszakítják a történelem kontinuumát. A nagy forradalom új naptárt vezetett be. Az új naptár első napja időbeli útlevegás a történelemben. S lényegében véve ugyanaz a nap tér vissza az ünnepnapoknak, a megemlékezés napjainak alakjában. A naptárak tehát nem úgy mérik az időt, mint az órák. Olyan történelmi tudat emlékművei, amelynek Európában száz év óta a legcsekélyebb nyoma sem látható. A júliusi forradalomban még volt egy közjáték, amikor is jobaiba lépett ez a tudat. A harcok első napjának estéjén az történt, hogy Párizs több helyén egymástól függetlenül és egy időben szétlőtték a toronyórákat. Egy szemtanú, aki talán a rímnek köszönhette a divinációt, így mondja el:

Qui le croirait! on dit qu'irrités contre l'heure
De nouveaux Josués, au pied de chaque tour,
Tiraient sur les cadrans pour arrêter le jour.*

XVI

A történelmi materialista nem mondhat le róla, hogy fogalmat alkosson az olyan jelenről, amely nem átmenet: ebben a jelenben az időfolyam beáll és nyugalomban állapodik meg. E fogalmat éppen az a jelen definiálja, amelyben a történelmi materialista személyesen és saját magának történelmet ír. A historizmus a múlt „örök” képét akarja, ő ellenben olyan tapasztalatot a múltból, mely egymagában megáll. Másoknak

* [„Ki hinné? dühösen az órára, mesélik, / számos új Josué minden torony előtt, / hogy megálljon a nap, a mutatókra lőt.” Tótfalusi István fordítása.]

engedi át, hogy kiadják erejüket az „Egyszer volt” kurvánál a historizmus^o bordélyában. Ő ura marad a magáénak: eléggé férfi, hogy átszakítsa a történelem kontinuumát.

XVII

A historizmus jogszerű beteljesítője az egyetemes történelem. A történetírásnak ettől a fajtájától talán még élesebben elüt a materialista történetírás módszere, mint a többitől. Ennek egyáltalán nincs elméleti armatúrája. Eljárása additív: a tények tömegét mozgósítja, hogy kitöltse a homogén és üres időt. A materialista történetírás viszont egy konstrukciós elven alapul. A gondolkodást nemcsak a gondolatok mozgása teszi, hanem megakadásuk is. Ha valahol a gondolkodás egy feszültséggel teli konstellációban hirtelen leáll, ez olyan sokkot vált ki ott, hogy a gondolat ezáltal monáddá kristályosodik. A történelmi materialista csakis ott közelít meg valamely történelmi tárgyat, ahol az monádként áll előtte. E struktúrában a történetés messiási megakasztásának jelét ismeri fel, más szóval a forradalmi esélyt az elnyomott múltért vívott harcban. És megragadja ezt az esélyt, hogy kiszakítson egy bizonyos korszakot a történelem homogén lefolyásából; ugyanígy szakít ki egy bizonyos életet a korszakból, egy bizonyos művet az életműből. Eljárásának az a termése, hogy a műben *benne* van az életmű, az életműben *benne* van a korszak, a korszakban *benne* van a történelem egész lefolyása. A történelmi tudás fáján tápláló gyümölcsök teremnek, s *belsőjükben* az idő az értékes, de ízetlen mag.

XVIII

„A homo sapiens nyomorúságos ötvenezer éve – mondta nemrégiben egy biológus – a szerves élet földi történetéhez képest csupán annyi, mint az utolsó két másodperc egy huszonnégy órás nap végén. A civilizált emberiség története pedig, ezzel a mértékkel mérve, csupán az utolsó óra utolsó másodpercének egyötödét teszi ki.” A Most, amely – mint a messiási idő modellje – egy roppant abbreviatúrában^o összefoglalja az emberiség történetét, hajszálpontosan megegyezik *azzal* az alakal, amilyennek az univerzumban jelenik meg az emberiség története.

[FÜGGELÉK]

A

A historizmus beéri avval, hogy kauzális kapcsolatot létesít a történelem különböző mozzanatai között. De egy tény azért mert ok, még nem történelmi tény is. Posztumusz válik azzá, olyan események révén, melyeket évezredek választanak el tőle. Az a történész, aki szem előtt tartja ezt, eláll attól, hogy úgy morzsolja le az események sorozatát, mint valami rózsafüzért. Azt a konstellációt ragadja meg, amelybe saját korszaka kerül egy meghatározott korábbival. Így olyan fogalmát alapozza meg a múltnak, amelyben a múlt Most lesz, s e Mostba a messiási Most szilánkjai fűrődnek bele.

A jövődómondók, akik afelel faggatták az időt, hogy mit hord a méhében, bizonyára nem tapasztalták úgy, hogy homogén vagy üres volna. Aki tudja ezt, talán megérti, hogy hajdan a megemlékezésben milyen tapasztalatot szereztek az elmúlt időről: ugyanolyant. Tudvalévő, hogy a zsidóknak tilos volt a jövőt kutatni. A Tóra és az Imádság inti őket viszont a megemlékezésre. Az ő szemükben ez megfosztotta varázsától a jövőt, akik pedig a jövődómondóktól vártak eligazítást, a rabjai lettek. De azért a zsidók számára sem vált homogén és üres idővé. Mert a jövő minden pillanata a kiskapu volt nekik, ahol beléphet a Messiás.

BENCE GYÖRGY FORDÍTÁSA